

O JEZIKOVNI NATANČNOSTI

To pot si oglejmo odlomek iz stilistike, in sicer izpregovorimo o jezikovni natančnosti kot eni izmed glavnih lastnosti dobrega jezikovnega stila in na račun katere gre toliko napak v zvezkih naših dijakov.

Zoper jezikovno natančnost lahko grešimo na dva načina: ali pišemo o *stvareh*, ki jih dodobra ne poznamo, ali pa uporabljamo *izraze*, ki jih popolnoma ne obvladamo, torej grešimo zoper *vsebine* ali zoper *obliko*.

Glede vsebine pisatelji največkrat greše s časovno neskladnostjo ali, kakor pravimo, z anahronizmom, ko tej ali oni dobi pripisujejo običaje, ki jih tedaj niso poznali. (Grško anahronismòs pomeni pomota v datumu.) Pri največjih pisateljih naletimo na anahronizme. Tako ima za čuda mnogo anahronizmov Shakespeare. V Hamletu pripisuje n. pr. uporabo topništva na dvoru danskega kralja v srednjem veku, ko topov še poznali niso. V Juliju Cezarju, ki mu je snov zajeta iz stare rimske zgodovine, omenja »nebesa«, »angele«, »vrage« ipd. Ti starorimski junaki imajo na glavah že »klobuke«, na »suknjah« pa »žepe« in »slišijo uro biti«, ko vsak otrok pozna rimske toge in ve, da so stari Rimljani imeli ure le na pesek.

Poleg anahronizma zagreši pisatelj lahko pomote iz vseh strok. Takih primerov se tudi v naši literaturi ne manjka. Da omenja Valentin Vodnik v Iliriji oživiljeni antične Ilire, prebivalce našega današnjega ozemlja pred rimskimi osvojitvami, kot prednike južnih Slovanov, je splošno znano; v resnici so bili predniki Albancev. Vsakdo tudi ve, da je napravil Prešeren v sonetu »Popotnik pride v Afrike puščavo« spodrs-ljaj v prirodoopisu, ker je tigre prestavil iz Azije v Afriko.

Lepoti in moči umetnine taka stvar ne škoduje. To dopovejmo dijakom, vendar zato od njih nič manj strogo ne zahtevajmo znanja o tem, kar pišejo. Seveda pa ne smemo zahtevati od njih stvari, ki jih še ne morejo obvladati. Saj se vsebine šolskih nalog iz leta v leto same po sebi širijo in poglobljajo, kakor napreduje dijakovo znanje v vseh predmetih in v splošnem dozorevanju. Če ne zahtevamo preveč, pregreški glede vsebine navadno niso preveliki. Dosti večji so pregreški zoper besedno natančnost. Pravega pisatelja, ki bi dobro ne obvladal besedišča, sploh ni, saj je ravno to poglavje eno izmed meril, ki ga usposablja za njegov vzvišeni poklic. Brezpogojno pa moramo zahtevati natančno izražanje tudi od dijakov, saj je neogibno potrebno za vsakdanjo rabo vsakemu človeku in še posebno izobražencu.

V knjigi o literarni teoriji imam pripravljenih dosti vaj za utrditev besedne natančnosti; tu naj navedem le nekatere. Vzemimo za prvi primer prepotrebno vajo s *podobnimi pridevniki*, ki jih dijaki tako radi zamenjujejo. Vsak profesor si jih bo lahko nabral iz šolskih nalog, tudi moji so vsi tam nabrani. Nikar pa naj jih profesor ne razlaga sam! Vaja bo najbolj koristna, če bodo tolmačili pomen pridevnikov dijaki sami. Naj iščejo zanje razlage in primere, tako jim bodo ostali v spominu, obenem pa si s tako vajo bistrijo mišljenje in se urijo v skrbnem oblikovanju misli. Ravno s takimi in podobnimi vajami se najlažje otresemo

tistega večnega učenja golih pravil, kar dijake morí in zavaja v besedičenju. Vaje, ki si jih bomo sedaj ogledali, pa dijake razveseljujejo in jih igraje privedó do praktičnih rezultatov.

Na kakšne pridevnike mislim? N. pr.: neopravičen in neupravičen; otroški in otročji; umeten, umetniški in umetelen; deloven in delaven; oblasten in oblastven; prozoren in prosojen; star, starinski, starodaven in materin in materinski; dramski, dramatski, dramaturški in dramatičen; zastarel; pobožen in nabožen; vključen in izključen; gluhi in naglušni; pismén, pismeni in písenski; velik in vélíki; majhen in mali itd.

Kaj naj dijaki store? Vzemimo za prvi primer pridevnika neopravičen in neupravičen. Takole naj razlagajo: neopravičena je zamuda, ki zanjo ne dobimo opravičila, neupravičena pa tista, za katero nimamo vzroka. Dalje: otroški in otročji: otroško je vse, kar pripada otrokom, n. pr. otroški voziček, otroški čevlji, otroško perilo; otročje pa je to, kar je podobno po svoji nezrelosti otrokom: n. pr. otročje vedenje, to je nedozorelo vedenje. Še en primer: umetniški, umeten in umetelen: umetniška je stvar, ki je izdelana z umetniškim okusom, n. pr. umetniška slika, umetniška razglednica; umetno je nasprotno od naravnega, preprostega; imamo n. pr. umetno in naravno svilo, umetno in preprosto ljudsko pesem itd.; umetelen pa pomeni spreten, večšč.

Drugič delajmo tako vajo s podobnimi samostalniki (prijem in prejem; stolnica in stolica; lug in luk; log in lok, prepis in predpis; pletenka in pletérka; trenirka in trenerka; planika in planinka; preračun in proračun), pa tudi z glagoli (pripustiti in prepustiti; zavesti in zavedeti se; moči in morati; ugasíti in ugásniti; rabiti in potrebovati; ustrezati in odgovarjati; pridelati in predelati; ozdravéti in ozdráviti) itd.

Zdaj mi že prihaja na misel druga vaja, s *pridevniškimi homonimi*. Ta je prav tako koristna za logično mišljenje, obenem pa bogatí tudi besedni zaklad. Profesor naj si pripravi primere že doma, dijaki pa naj iščejo nasprotja. N. pr.: ugasla sveča — prižgana sveča, ugasel vulkan — delujoč vulkan; star klobuk — nov klobuk, star študent — mlad študent; suh dežnik — moker dežnik, suh kruh — rahel kruh, suh človek — debel človek; mirno morje — razburkano morje, miren otrok — nemiren otrok; cel hleb — načet hleb, cela suknja — raztrgana suknja, celo število — ulomljeno število. Itd.

Pri obravnavi oblikoslovja razlagamo dijakom stopnjevanje pridevnikov in načinovnih prislovov; nikoli pa jim ne govorimo, da po svoje lahko stopnjujemo tudi glagole in samostalnike. To spada v stilistiko in je pri obravnavi jezikovne natančnosti važno.

Velimo dijakom k danim glagolom poiskati take, ki izražajo njih *stopnjevani pomen*; iz pridobljenih dvojic naj tvorijo stavke, tako da bo natančno viden pravi pomen. N. pr.: prositi in rotiti. Milo jo je prosil, naj ostane pri njem; divje jo je rotil, naj ga ne zapusti. Snežiti in mesti. Čez dan je še nalahno snežilo, proti večeru pa je začelo mesti v kosmih. Gledati in meriti. Ljubeznivo ga je gledala. Merila ga je, kakor da hoče prodreti v njegovo notranjost. Pripreti in zapreti. Vrata samo pripri, da bom slišal, če kdo pride! Vrata dobro zapri, da ne bo prepiha! Itd.

Drugič napravimo tako vajo s samostalniki. (Studeneč, potok, reka, veletok. Črka, zlog, beseda, stavek. Koča, hiša, palača, nebotičnik.)

Za utrditev besedne natančnosti in razširitev besednega zaklada je koristna vaja, pri kateri velimo dijakom iskati glagole, ki označujejo *okvare raznih snovi in predmetov*. Da je delo kar najbolj mikavno, napišimo na eno stran samostalnike, na drugo glagole, dijaki naj jih pa uredijo; takole n. pr.: železo zarjavi, steklo se zdrobi, pločevina se skrivi, les strohni ali segnijo, kamen se okruši ali zdrobi, porcelan se razbije, sod in škaf se razsušita in razvezneta, vino se skisa, mleko se prismoji ali sesiri, kruh splesni ali zadahne, krompir segnijo, sadje tudi segnijo, listje se osuši, papir se zamaže, zmečka in strga, nož se skrha, palica se zlomi, motika ali sekira se sname, podkev se obrusi ali obrabi itd.

Drugič napišimo na tablo večje število podobnih besed in dijaki naj iz njih *napravijo stavke*. S tem jih prisilimo k natančnemu izražanju in jim obenem širimo besedni zaklad. N. pr.: knjigotržec, knjigar, knjigožer, knjigovez, knjižničar, knjigoljub, književnik, knjigovodja, knjigopisec. Pri težjih izrazih ali pa tudi samo zaradi spremembe včasih ne zahtevajmo, da delajo stavke dijaki sami, ampak jih mi po danih besedah izprašujemo in se zadovoljimo že s tem, da *poiščejo pravilno besedo*. Na tabli so n. pr. besede: konj, konjenica, konjar, konjušnica, konjāk, konjarnica, konjedérec, konjenik, kónjak, konjiček, konjereja. Zdaj profesor izprašuje po teh besedah in dijaki samo odgovarjajo. N. pr.: Koga osedlamo? Konja. Kje je služil Janezov brat? Pri konjenici. Kdo opravlja konje? Konjar. Kako pravimo konjskemu hlevu? Konjušnica ali konjāk. Kje kupimo konja? V konjarnici. Kdo odvede bolnega konja? Konjederec. Kdo je sledil pešcem? Konjeniki. Kako se imenuje konjski gnoj? Kónjak. S čim se igra otrok? S konjičkom. Kaj pri nas dobro uspeva? Konjereja.

Še zahtevnejša je taka vaja, če damo dijakom samo *koren besede* in morajo nato sami na vprašanja iskati tudi izraze. Postavimo za primer koren »pis«. Zdaj pa sprašujmo! S čim pišemo? In dijaki odgovore: S pisalom. Kje imamo pisalne potrebščine? Na pisalniku. Kdo piše knjige? Pisatelj. Kako imenujemo avtorja znanstvenega dela? Pisec. Kje dela uradnik? V pisarni. Kaj je treba plačati, če stopimo v kako društvo? Vpisnino. Kdo služi pri advokatu? Pisar. Kaj je nasprotje od enobarvnosti? Pisanost. V kaj pišejo otroci? V pisanke. Kateri je eden izmed glavnih predmetov v osnovni šoli? Pisanje. Kaj slikajo v Beli krajini o veliki noči? Pisanice. Kako pravimo malopomembnemu pisatelju? Pisač ali pisun. V čem se izraža človekov značaj? V pisavi. Itd.

Posebno bedne so nekatere *naloge* zaradi nenehnega ponavljanja vedno istih besed, kakor da bi slovenščina ne imela drugih možnosti in predvsem številnih soznačnic ali sinonimov. Vem, da mi pri tem ne boste oporekali, vsem se nam godi enako, a na tako »klasičen« primer le ne naletimo vsak trenutek, kot se je meni primerilo letos ob prvi nalogi v prvem letniku na učiteljišču. Naj preberem to revščino in zraven še povem, da je avtorica te naloge imela lani v slovenščini »dobro«. Naslov naloge je bil »Po prvem mesecu«. Takole se glasi:

Ravno včeraj sem se spomnila: saj sem že en mesec v Ljubljani. Ta mesec je bil zame kot dan kratek. Ta mesec je bil poln novih doživetij. Ne rečem, da ne bom druge mesece še kaj novega doživela, toda ta mesec samih novih stvari je že za menoj. Sedaj sem se v glavnem privadila vsemu in sedaj bom šla v drugi mesec, ki bo gotovo precej dru-

gačen od prvega. Prvi mesec mi je bil kakor ogromno vprašanje. Vpraševala sem se: bom videla, kako je s to stvarjo v Ljubljani. Prilagoditi sem se morala vsem navadam v šoli in tudi pri teti. V splošnem lahko rečem, sem ta mesec z vsem zadovoljna. V šoli se mi zdi zelo prijetno. Sošolke kakor tovariši profesorji se mi zdijo zelo dobri. Morda se bo sčasoma moje mnenje o njih kaj spremenilo. Za ta prvi mesec mi je vse zelo všeč. Torej ta prvi mesec se prav nič ne kesam, ker sem se odločila za učiteljišče. Kakor mi je ta prvi mesec hitro minil, mi bo morda tudi leto in tudi pet let. Ker me ta poklic veseli, se ne bojim težav, ki me prav gotovo še čakajo. Moj sklep ob prvem mesecu v Ljubljani je zelo lep in upam, da bo še naprej tak!

Sodim, da bi takih nalog sploh ne smelo biti. *Vedno je pametneje stvar preprečiti kakor popravljati.* Že razumemo, da dijak kako besedo ponovi, ker pač v naglici ne najde primernega izhoda; pri tej nalogi pa ima človek vtis, da dijakinja še nikoli ni slišala, da istih besed ne smemo ves čas ponavljati. Seveda samo opozarjanje še ne pomaga. Zopet so potrebne vaje. Kakšne pa? Profesor naj pripravi stopnji svojih dijakov primerne stavke in dijaki naj njihove misli izražajo z drugimi besedami. N. pr.: Profesor: Danes ne bom nič jedel. Dijaki: Danes ne bom nič užil. Danes bom ves dan tešč. Danes bom stradal, se bom postil. Itd.

Prav posebno privlačna oblika za iskanje sinonimov je *tekma*. Profesor naj že doma zbere dobre primere, samostalniške, pridevniške, glagolske in prislovne; dijaki naj zdaj vsak zase iščejo sinonime, nato izdelke primerjajmo, če je treba, popravimo, pa tudi ocenimo. Če dijaki ne najdejo dosti primerov, naj profesor pove še svoje in naj si jih pripišejo. Pripravimo jih od tega, da bodo to sami želeli, ker bodo čutili potrebo, da imajo izraze zbrane za vsakdanjo rabo. Recimo k pridevniku »ošaben«: ošaben, ponosen, visok, napihnjjen, prevzeten, domišljjav, ohol, nadut, bahav, važen, košat, prezirljiv, gizdav itd.

Seveda pa dijake pri sinonimih vse od začetka opozarjajmo na večje ali manjše *pomenske razlike*. Pri tem jih ravno naučimo jezikovne natančnosti. Vzemimo zopet primer. Naj dijaki sami razložijo, kakšna je n. pr. razlika med lažjo, neresnico in neiskrenostjo. Laž je zavestna izpoved neresnice; neiskren pa je človek, ki ni odkritosrčen. Kakšna je razlika med opravljenostjo, obrekovanjem in kleveto? Opravljati se pravi pripovedovati brez potrebe napake drugih, obrekovati se pravi izmišljati si napake drugih, kleveta pa je najvišja stopnja obrekovanja. Kakšna je razlika med boleštno, bolečino, boleznijo, bolehnostjo, bolehanjem in boljo? Bolest je le duševna, bolečina je telesna, bolezen, bolehnost in bolehanje označujejo stanje, bol je v glavnem le pesniška beseda.

Med vajami, s katerimi usmerjamo dijakovo jezikovno izobrazbo in s katerimi ga vadimo jezikovne natančnosti, so posebno koristne tudi take, ko velimo *našteti predmete*, ki so v hlevu, v kleti, na dvorišču, v kuhinji, v obednici, v spalnici, v telovadnici, v gledališču, v lekarni, v pekarni, na trgu, v shrambi, v drvarnici, v mesariji, pri krojaču in šivilji, pri brivcu in frizerki itd. Take vaje bi seveda imele največ uspeha ob dobrih slikah. Za osnovne šole imajo učila, bila pa bi prav tako potrebna tudi za srednje šole. Pomislimo samo, kako smo sami dostikrat v zadregi, ko za nekatere predmete sploh ne poznamo izrazov ali pa

le kake nemogoče popačenke. Kar priznajmo, da bi zardele druga pred drugo, če bi se slišale, kako se n. pr. pogovarjamo s svojimi frizerkami! Najprej prosimo, da nam lase malo »poplajhajo«, nato želimo, da nam spredaj polože »velne«, zadaj pa naredo »viklerje«; ko nam pod »havbo« postane prevroče, prosimo, da iztaknejo »šteker«! Itd. — Po kuhinjah ni prav nič bolje. »Kastrole« še zmerom stoje na »šporhertu«, »protfon« v »roru«, »koln« razbrskamo s »širhaklno«, pomije odnesemo z »ajmerjem« in, kadar ni elektrike, še zmerom uporabljamo petrolejske »lampe«.

Zadnjič je pritekla v našo zbornico neka učiteljica z vadnice spraševat, kako se pravi po slovensko »klamfa«; nujno je potrebovala izraz, pa ga profesorji tudi niso vedeli. — Kako bi se res navadili teh vsakdanjih izrazov, tudi če nam manjkajo učbeniki in slike? Takole bi šlo: napišimo na tablo in po možnosti tudi narišimo razno orodje, n. pr. motiko, rónnico, pralico, reznik, penjačo (to je slavna klamfa), norec, mesarico, izvijač, francoz, burkle, žežel, grébljico, óblič, sveder, pilo, dletó, strgalnik, odčepnik, kajfež, sponko. Nato dijake sprašujemo po teh predmetih in z združenimi močmi bomo uspeli. Dijakom bo vaja zabavna igra, večino besed pa si bodo že v šoli zapomnili. Napravimo vajo tudi mi! S čim okopavamo? Z motiko. S čim rujemo? Z rovnico. S čim plevemo? S pralico. S čim obrezujemo trte? Z reznikom. S čim spojimo dva hloda? S penjačo. S čim kuje kovač velike predmete? Z norcem. S čim seka mesar meso? Z mesarico. S čim odvijamo in privijamo majhne vijake? Z izvijačem. S čim odvijamo in privijamo velike matice? S francozom. S čim predstavljamo lonce v kmečki peči? Z burklami. S čim prenašamo žerjavico in pobiramo pepel? Z žežlom. S čim odpremo vratca in razbrskamo žerjavico v peči? Z grébljico. S čim skobljamo les? Z óbličem. S čim vrtamo luknje? S svedrom. S čim pilimo? S pilo. S čim klešemo in dolbemo? Z dletom. S čim stržemo? S strgalnikom. S čim potegnemo zamašek iz steklenice? Z odčepnikom. S čim ugašamo sveče? S kajfežem. S čim spojimo dve poli papirja? S sponko.

Samo preko šol bomo jezik izčistili tudi v javnosti, samo preko šol ga bomo obogatili v vseh plasteh.

Še neka potrebna vaja mi prihaja na misel. Zlasti na nižji stopnji bi najrajši dijaki vse povedali s *pomožnim glagolom*. Če hočemo biti natančni, moramo za vsako dejanje ali stanje poiskati poseben glagol. To dijakom zopet najlažje dopovemo z vajo. Napišimo na tablo podobne stavke: Na trgu je bil spomenik padlim borcem, za gozdom je bilo polje, za vasjo je bila reka, v ozadju so bile gore, na vrtu je bilo mnogo rož.

Ob taki rabi pomožnika bodo dijaki njegovo vsiljivost hitro občutili in z veseljem stavke spremenili tako, da bomo dobili primerne glagole: Na trgu je stal spomenik padlim borcem, za gozdom se je razprostiralo polje, za vasjo je tekla reka, v ozadju so se vzdigovale gore, na vrtu je raslo mnogo rož.

V mislih mi je še prijetna igra s samostalniškimi homonimi, a jo rajši prihranimo za kak izlet. Kadar smo na daljši vožnji, je najpametneje, da dijake na vlaku zaposlimo mi, sicer si sami poiščejo manj primerna razvedrila. Skupina naj izbere samostalniški homonim! Eden od dijakov ga mora uganiti. Sme pa po njem izpraševati s trojimi vprašanji: Kje je? Kakšen je? Kaj dela? Dijaki mu drug za drugim odgovarjajo

toliko časa, da ga pogodi. Vzemimo primer tudi mi! N. pr.: žerjav. Ta beseda nam označuje ptiča, vzdigalni stroj, če ga pišemo z veliko, pa še krajevno ime. Kako bi se torej igra razvila? Dijak vpraša: Kje je? Odgovorimo lahko: V zraku. V pristanišču. Na Koroškem. — Kakšen je? Pokrit s perjem. Železen. Obdan od hribov. — Kaj dela? Leta, vzdiguje bremena, varuje svoje prebivalce. — Če kak dijak ne dá natančnega odgovora, ga tovariši sami hitro opomnijo in popravijo. Bolj natančni so kakor mi. Včasih se je treba kar čuditi njihovemu čutu za natančnost in ob igri, ko so bolj sproščeni, še laže ocenimo njihovo znanje.

Seveda bi lahko našli še veliko vaj za utrditev jezikovne natančnosti, v učbeniku jih imam preko šestdeset. Mogoče bo pa že zdaj kdo rekel: Vse je prav in zelo lepo, samo kje dobiti časa za vse? — Res je; dokler nimamo učbenikov za slovenščino in porabimo toliko predragocenega časa za pisanje na tablo in za diktiranje v zvezke, je ob štirih tedenskih urah težko dobiti časa za vse. A kdo more presoditi, kateri del pouka je važnejši od drugega? Kaj ne bodo morda ravno take in podobne vaje vzgojile v dijakih največ čuta in ljubezni za jezik in odpravile največ napak v pisanju? Ali nas lahko kdo prepriča, da je važnejši nauk o glasovih in izgovarjavi ali o stari cerkveni slovanščini ali o metriki? Ali je pametneje guliti različna pravila? In kolikokrat pri literaturi ponavljamo to, kar so povedali dijakom že zgodovinarji; kolikokrat se po nepotrebnem mudimo ob malo pomembnih pisateljih, kolikokrat posvečamo neumetniškim tekstom preveč časa itd. Dokončno merilo je težko postaviti. Vsak profesor mora najti svojo pot in gotovo bo s tisto dosegel največji uspeh. Cilj je en sam, poti pa je veliko.

Za takele vaje še ni najtežje dobiti čas. V petem razredu, ko obravnavamo stilistiko, ga imamo že nekaj. Pa tudi v drugih razredih ga kje mimogrede ukrademo, n. pr. ob popravni šolskih nalog, ob govornih vajah, ob spisju in ob raznih poglavjih slovniškega pouka. Pa še nekaj! Z nobeno stvarjo dijakov bolj ne razveselimo, kakor če kdaj sredi najbolj sistematičnega pouka kako uro iztrgamo in jo prebijemo z njimi povsem drugače kot navadno. In tako uro zopet lahko posvetimo podobnim vajam. Dijaki bodo sledili veseli, da je nekaj drugega kot vsak dan.

Ko bo knjiga izšla, bo seveda delo zelo olajšano. Dokler pa učbenika ni, si še najlaže pomagamo tako, da delo kar se dá variramo; predvsem poiščimo ob vsaki vaji nov način: zdaj naj odgovarjajo dijaki posamez, zdaj v zboru, zdaj izvedimo nalogo kot tekmo, zdaj kot tiho vajo, zdaj pišimo na tablo, zdaj diktirajmo v zvezke, zdaj naj pove primeru profesor sam, zdaj naj jo poiščejo dijaki in nazadnje si izmislimo še kako igro! *Skratka, načinov nam ne sme zmanjkati!* Vsaka ura mora biti kot dobro organizirana prireditev, po kateri nam je hudo, ko mine. Dijaki predvsem ne smejo nikoli imeti občutka, da jim kaj vsiljujemo; naj rajši mislijo, kako dobri smo, da jih tako prijetno zabavamo, ali pa še bolje, naj občutijo, da se z njimi zabavamo tudi mi. Res se zabavamo, toda ob teh »zabavah« nas ves čas vodi lep namen: vzbuditi v dijakih čut za jezik, ljubezen zanj in veselje do dela. Jezik naj postane dijakom tista vrednota, ki jo bodo hoteli osvojiti po vsej sili, pa ne zato, da bo samo njihova lastnina, ampak, da jo bodo posredovali tudi drugim, doma in vsej svoji okolici. To bo naš najlepši uspeh.